

YASEMİN DEMİRCAN, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 359 sayfa. ISBN 978-975-16-2960-9.

Lemnos ya da Limnos adıyla bilinen ada, Pers, Atina, Sparta, Roma, Bizans, Venedik-Ceneviz egemenliklerinin ardından 1479 yılında Osmanlı idaresine girmiş ve 453 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Bu kitap, adanın Osmanlı yapılanmasına eklenmesini ve Osmanlı sisteminin bir parçası olarak yer alması sürecini, sosyal, ekonomik, idari, askeri ve siyasi açılardan ele alan çok yönlü bir değerlendirmedir. Arşiv kaynaklarına dayalı derin analizler içeren bu eser, Prof. Dr. Yasemin Demircan tarafından literatüre kazandırılmış, uzun bir emeğin ve özverinin ürünü olan bilimsel bir çalışmadır.

Bu eserin ilginç bir hikâyesi vardır. Çalışmanın başlangıcı 90'lı yılların sonuna tekabül etmektedir. O yıllarda yazarın doktora tezi de dahil olmak üzere, Ege Adaları üzerine çok sınırlı sayıda eser mevcut olduğundan yazar, bu eksiklikten hareketle adalardaki Osmanlı hakimiyetine dair en erken tarihli tahrir defteri olan Limni Adası'na ait 25 numaralı tahrir defterini etraflıca inceleyip analiz etmek ve bu eseri Latin harflerine çevirerek neşretmek istemiş. Bu zorlu çalışmayı 2003 yılında tamamladığında ise yazarın kendi ifadeleriyle: “... orijinal bir konu ve vesikayı çalıştığı düşüncesiyle motive olup eserini vücuda getirmeye gayret gösteren her araştırmacının en çok korktuğu durumla karşı karşıya kaldım. Heath Lowry'nin, tam olarak yapmayı hedeflediğim çalışmayı üstelik 25 numaralı tahrir defterinin transkripsiyonunu da ilave ederek 2002 yılının Aralık ayında yayımladığını öğrendim.” (s.xii)<sup>1</sup>. Bu durumda H. Lowry'den yalnızca birkaç ay sonra tamamlamış olduğu çalışmasını okuyucuyla paylaşmaktan vazgeçmiş ve Limni Adası'yla ilgili çalışmalarına ara vermiştir. Fakat yıllar sonra bu incelemesini genişleterek kaleme almaya karar vermiş ve böylece Osmanlı tarihi alanına “Osmanlı İdaresinde Limni Adası” adlı eseri kazandırmıştır.

Osmanlı toplumsal yapısını irdeleyebilmek için Müslim- gayrimüslim toplulukları etraflıca anlayabilmek gerekmektedir. Osmanlı yönetimindeki Ortodoks Rumların sosyal, kültürel, ekonomik, idari yapılarını layıkıyla değerlendirebilmek için bu cemaatin nüfus yoğunluğunun olduğu coğrafyalara yönelik derinlemesine çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Osmanlı Ortodoks Rum cemaatinin nüfus yoğunluğuna sahip olduğu yerlerin başında Ege adaları gelir. Ege Adaları konusundaki akademik çalışmalarda eskiye nazaran bir artış söz konusudur. Son yıllarda bu konuda gerek yurt içinde gerekse yurt dışındaki kitap, makale çalışmaları ile yüksek lisans, doktora tezleri bu açığı gidermek için atılan önemli adımların varlığını ortaya koymaktadır. Bu konuda Türk Tarih Kurumu'nun desteğinde yapılan yayınlar ile Akdeniz<sup>2</sup> ve Ege<sup>3</sup> temalı sempozyumların da önemli katkıları vardır. Buna rağmen

<sup>1</sup> Heath Lowry, *Fifteenth century Ottoman realities Christian peasant life on the Aegean Island of Limnos*. Eren, İstanbul, 2002.

<sup>2</sup> I. Uluslararası Akdeniz Dünyası Araştırmaları/ I. International Symposium on the Mediterranean World Studies' 20-21 Ekim 2016, Girne /KKTC.

<sup>3</sup> Uluslararası Ege Adaları Sempozyumu, 19-20 Ekim 2017, İzmir.

men anılan coğrafya üzerine Osmanlı tarihi alanında yeterli çalışma yapılmış olduğunu söylemek güçtür, bu nedenle yeni çalışmalarla bu alana çok değerli katkılar sunulmaktadır. Bunlardan biri Sayın Yasemin Demircan'ın "Osmanlı İdaresinde Limni Adası" adlı değerli çalışmasıdır. Böylece doktora tezinden itibaren çalışmalarıyla katkı sunduğu Ege ve Ege adaları tarihi alanındaki incelemelerine bir yenisini katmıştır.

Zira Sayın Demircan da önsözde; Türk Tarih literatüründe Ege ve özellikle de adalar üzerine yeterli sayıda çalışma yapılmamış olduğundan bu eserin bu boşluğu doldurmayı hedeflediğini ve Ege adaları tarihine yeni bir katkı yapmayı amaçladığını yazmıştır. Adalardaki tarihsel, sosyal, kültürel ve iktisadi yapılarla ortaklıkların yanısıra ciddi farklılıkların var oluşu bu alanda çalışan araştırmacıları zorlamaktadır (s. XI). Bu da çalışmanın zorlayıcı yanını ortaya koymaktadır. Yazar, Ege adaları üzerine Türkçe literatüre en çok katkı sunan akademisyenlerin başında gelir. Bu eserinde; "Ege Denizi'nin kuzeyinde yer alan Limni Adası'nın XV. ve XVI. yüzyıllardaki sosyal ve ekonomik durumunu, Osmanlı arşiv vesikalarını temel alarak incelemeyi hedeflemiştir" (s. xi).

Çalışmada, Osmanlı Arşivi'nden ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-u Kadime Arşivi'nden çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunların başında tahrir defterleri gelir. Bu çalışma için yazar, adanın tespit edilebilen tahrirlerini ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Bunun için mevcut en eski tahrir defterinden başlayarak yedi mufassal bir de icmal defteri incelemiştir. Eserin belkemiğini bu kaynaklardan elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bunun yanısıra dokuz tahrir defterinden daha yararlanılmıştır. Ayrıca Hatt-ı Hümayûn, Cevdet, İbnülemîn, Maliyeden Müdevver, Mühimme Defteri, Cizye Defteri, Sadâret Evrakı tasniflerinden çok sayıda belge incelenmiştir. Bunlara ek olarak Kannunnâmeler ve seyahatnâmelerden de yararlanılmıştır. Kaynak çeşitliliğine bakıldığında oldukça kapsamlı ve derinlikli bir çalışma olduğu açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Bununla birlikte basılmış kaynaklar ve literatür geniş bir biçimde taranmış, benzer konuda yapılmış tarihsel çalışmalarla karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma sonuçlarından elde edilen veriler, tarafsız bir gözle ve Osmanlı tarihi incelemelerindeki kuramlar üzerinden tartışılarak analiz edilmiştir.

Adalarla ilgili tarihsel çalışmalarda egemenlik üzerine diplomatik tartışmaların yapıldığını belirten yazar, bu tartışmalarda bi-teraf kalmış, adaların tarihsel zenginliğini anlamaya ve ortaya koymaya yönelik bir yaklaşımla hareket etmiştir. Yazar, bir tarihçi olarak diplomatik tartışmalardan ziyade adalardaki tarihsel dokuyu anlamayı daha önemli ve heyecan verici bulduğunu ifade etmektedir (s.xi). Bu minvalde eserin temel bir iddia çerçevesinde değil de Limni Adası'nın sosyo-ekonomik yapısını analiz etmeye ve bu analizin sonuçlarını değerlendirmeye yönelik bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür.

Kitap, oldukça akıcı bir üslupla kaleme alınmış, kaynaklardan elde edilen sonuçlar sade, anlaşılır bir dille ifade edilmiştir. Eserde analizler tabloluşturulmuş (kimi zaman da gra-

fık olarak hazırlanmış), böylece değerlendirmeler daha somut bir şekilde araştırmacıların/okuyucuların dikkatine sunulmuştur. Metin içindeki tablolardan başka Ekler bölümünde tafsilatlı tablolar yer almaktadır. Bu tablo ve grafikler, Osmanlı arşivindeki kaynaklardan elde edilen verilerden oluşmaktadır. Bu anlamda her bir tablo kaynaklardan elde edilen bilginin doğrudan okuyucuya/araştırmacıya ulaşmasını sağlamaktadır. Bu açıdan tablolar ve grafikler metindeki analizleri görsel bir zemine taşımıştır. Bu da özellikle analizlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Kitap, Giriş ve Sonuç haricinde dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü kaynakların tanıtımı, adanın tarihçesi ve coğrafi konumu konularında bilgi vermektedir (s. 1-28). Kaynak tanıtımında yukarıda da belirtildiği üzere eserin en temel kaynakları olan tahrir defterleri ele alınmıştır (s.1-11). İncelemenin en temel veri kaynağı olan bu defterler aşağıda listelenmiştir:

- 1490 tarihli 25 numaralı Limni adası mufassal tahrir defteri.
- 1519 tarihli 75 numaralı Gelibolu sancağı mufassal tahrir defteri.
- I.Süleyman dönemine ait 434 numaralı Gelibolu sancağı mufassal tahrir defteri (Tarih yok).
- 1568 tarihli 490 numaralı Gelibolu sancağı mufassal tahrir defteri
- 1601 tarihli 141 numaralı Gelibolu sancağı mufassal tahrir defteri<sup>4</sup>
- III. Mehmed dönemine ait 702 numaralı Gelibolu sancağı mufassal tahrir defteri (Tarih yok).
- 1613 tarihli ve 724 numaralı Gelibolu sancağı mufassal tahrir defteri
- 1594/1595 tarihli 680 numaralı icmal tahrir defteri

Bu defterler ayrıntılı bir biçimde tanıtılmıştır. Ardından adadaki yerleşim, burada yaşayan topluluklar, adanın adının yıllar içinde gösterdiği değişim en eski çağlardan başlayarak anlatılmıştır. Roma, Bizans, Venedik, Ceneviz egemenlikleri döneminin siyasi gelişmeleri ve adada Osmanlı yönetiminin tesisi ve siyasi yapısı özetle ifade edilmiştir. Adanın coğrafi özelliğinin anlatıldığı bölümde en dikkat çekici olanı *Terra Lemnia*, *Terra Sigilata*, *Tıyn-ı Mahtûm* adlarıyla anılan *Limni toprağı* ya da mühürlü toprak denilen adadan çıkartılan özel bir madendir<sup>5</sup>. İyileştirici yönü olan bu madenin, adanın ünlenmesinde rolü

<sup>4</sup> Bu Defter, 1601 tarihinde Defterhâne'ye teslim edildiğinden defterin tarihi, kayıtlara 1601 yılı olarak geçmiştir. Demircan, bu defterin 1591 yılında düzenlendiğini tespit etmiştir (s.8). Bu nedenle araştırmasındaki değerlendirmelerinde bu kaynaktan elde ettiği sonuçları 1591 yılına ait olarak analiz etmiştir.

<sup>5</sup> Yazarın bu konuda münferit bir çalışması da mevcuttur. Bkz. Yasemin Demircan, "Tıyn-ı Mahtûm", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C 3, İktisat, Ankara 1999, ss. 322-329. Aynı çalışma için ayrıca bkz. Yasemin Demircan,

büyüktür. Demircan, çok eski dönemlerden beri şifa kaynağı olarak kullanılan bu toprağın özel bir ayınle Hıristiyan papaz ve keşişlerle birlikte devlet görevlileri ve halktan kişiler tarafından çıkarıldığını, işlenip mühürlendiğini ardından küçük paketlere bölünerek bir kısmının saraya gönderildiğini bir kısmının da ticaretinin yapıldığını belirtir (s. 30-45). Yazar, *Tıyn-ı mahtûm*'un adanın Osmanlı hâkimiyeti altına alınmasındaki en önemli sebep olduğu iddialarının olduğunu belirtir ve bu iddialara karşı çıkararak adanın alınmasında askeri, siyasi ve stratejik gerekliliklerin var olduğuna dikkat çeker.

Adanın ve kaynakların genel tanıtımının yapıldığı bu girişin ardından “Limni Adası'nın Osmanlı idari teşkilatındaki yeri, adanın idarecileri ve adada tesis edilen askeri yapı” başlıklı birinci bölüme geçilir (s.47-99). Diğer Ege adalarında olduğu gibi Limni de Kapitan-ı Derya idaresindeki Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliğinin Gelibolu Sancağı'na bağlı idi. Adanın en yetkili idari isimleri kadı ve subaşı idi, bunlara adanın ileri gelenleri de yardımcı olurdu (s.53-59). Adadaki askeri teşkilat ise üç unsurdan oluşuyordu; birincisi başlarında dizdar ve kethüdasının bulunduğu ve Paliokastron<sup>6</sup> kalesine konuşlandırılmış ser-bölük, topçu, bevvab (kapıcılık hizmetindekiler), askeri çalgıcılar, meremmetçiler (tamir ve bakım işi hizmetindekiler) ve hisar erlerinden oluşan Osmanlı askerleriydi (s. 65-78). İkincisi adalıkların oluşturduğu asesân (gece bekçileri), pâspânân (bekçi, gözcü), müselle mân (bir çeşit süvari birliği), keştibân (denizci er) ve bennâyân (destek birlikleri) isimli birliklerdi (78-93). Demircan, üçüncü grubu ise bütün ada halkı olarak göstermiştir. Çünkü Ege adalarında geleneksel olarak ada halkının gönüllü bir şekilde ada savunmasında yer aldığı bu anlamda adalıkların da askeri teşkilat içinde bir çeşit savunma gücü olduklarını belirtmektedir (s.93-98).

İkinci bölümde, Limni adasındaki yerleşim yerleri ve dini yapılar incelenmiştir. Oldukça dikkat çekici bilgilerin yer aldığı bu bölümde Tahrir defterlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda adanın yerleşim düzeni, demografik yapısı, iktisadi ve zirai üretimi genel hatlarıyla ele alınmıştır. Öncelikle incelenen kaynaklardaki göstergeler; idari, demografik ve iktisadi açılardan takip edilerek adanın kent merkezi (Palaiokastron) tespit edilmiştir (s.99-104). Ardından tahrir kayıtlarındaki köyler toponimik açıdan incelenmiştir. Köy adlarının yazılışlarının kaynaklarda gösterdiği farklılıkların yazım ve telaffuz farkından ileri geldiğini belirten Demircan, yazılış farklarını ayrıca bir tablo ile listelemiştir (s.107-109, IV. Tablo). Son olarak adadaki dini mekânları ele almıştır. Tahrirlerden elde ettiği bilgiler, adadaki kiliselerden çok manastırlar konusunda aydınlatıcı olmuştur. Bunun nedeni, yazar'ın da vurguladığı üzere, Limni'nin tahrir kayıtlarını ihtiva eden defterlerde kiliselerine ait arazi bulunduğuna dair emareye rastlanmamış olmasıdır (s. 117). Buna karşılık manastırlarla ilgili kayıtlar yeterince ayrıntılı verilmiştir. Osmanlı döneminde manastırların

“Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı», *Acta Turcica*, Yıl IV, Sayı 1, Ocak 2012, ss. 281-295.

<sup>6</sup> Παλαιόκαστρον (Palaiokastron): “Eski kale” anlamını taşır.

yapısına yönelik çok az sayıda çalışma mevcuttur. Bu bölümdeki analizler, bu alandaki araştırmacılar için önemli bilgiler sunmaktadır. Yazar, manastır mülklerini, mevkilerini ve büyüklüklerini, vergi miktarlarını, çalıştırdıkları ırgat sayısını ve bünyelerindeki din adamlarını ayrıntılı olarak inceleyerek manastırların ortaya koyduğu iktisadi katma değeri somut bir biçimde gözler önüne sermiştir (119-138). Yazar'ın bu bölümdeki en önemli ya da yazarın kendi deyimiyle "iddialı" tespiti de bu dinsel mekânlar konusunda olmuştur. Yazar'a göre: "Osmanlı fethinden sonra Limni'de tesis edilen idarî yapılanma dâhilinde halkın ihtiyaçları göz ardı edilmemiş, eskiden beri varlığını sürdürmekte olan dinî ve sosyal kurumların ayakta kalmaları sağlanmıştır. Adanın en azından XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı idaresi altındaki durumu hakkında ifade edilen bu «iddialı» görüşü ayakları yere basar mahiyette bir değerlendirme haline getiren unsurların başında manastırların varlığı gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Limni'de gözlemlenen var olanı korumaya yönelik hassasiyetin, Osmanlı hâkimiyetinin yayıldığı toprakların tümünde uygulama alanı bulmuş genel bir politikanın tezahürü olduğu hemen anlaşılmaktadır" (s.119). Buradan hareketle, Osmanlı'nın, hâkimiyeti altındaki unsurlarının ihtiyaçlarını gözeten bir politik anlayışa sahip olduğunu bir kez daha söylemek mümkün olmuştur.

Demircan, Üçüncü bölümde, toplumsal ve demografik yapıya yönelik tafsilatlı değerlendirmelerde bulunmuştur (s.139-214). Tahrir ve cizye kaynaklarından elde edilen veriler doğrultusunda 111 yıllık (1490-1591) bir zaman dilimi içerisinde adanın toplumsal yapısını nitelik ve nicelik açısından analiz etmiştir. Analizleri çerçevesinde Limni'deki toplumsal yapıyı tasnif etmiştir. Buna göre adada Müslümanlar, Hristiyanlar ve Çingenerler olmak üzere üç unsur bulunuyordu. Müslümanlar, oldukça küçük bir azınlığı oluşturuyordu. Yazar, Müslümanların ilk dönemlerde (XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar) sadece Rum asıllı mühtedilerden ibaret olduklarını, daha sonraki yıllarda ise ihtida ve göçlerin etkisiyle bu sayının arttığını tespit etmiştir. Bu anlamda yazarın tespitlerine göre 1557 yılına kadarki kayıtlarda (TD 307) adadaki Müslümanlar sadece mühtedilerden oluşuyordu. Fakat bu tarihten sonra mühtedi Müslümanların yanı sıra adaya dışarıdan gelip yerleşen sivil Müslüman ahaliye rastlanmaya başlanmıştır (ss. 140-143). 1557 yılında sayıları sadece 14 olan Müslüman ahali (I. Tablo, s.144), 1568 yılı sayımına göre dört kat artış göstererek bu rakam 65 olmuştu (II. Tablo, ss147-149). Bu tarihten sonra ise sayılarında ciddi bir artış görülmeksizin adadaki varlıkları devam etmiştir. Yapılan çalışmada adadaki Müslüman nüfusun genel nüfusa oranının % 7'nin üzerine çıkmadığı tespit edilmiştir (III. Tablo, s.150). Müslümanların sayısına oranla gayrimüslimlerin sayısının bir hayli yüksek olduğu, nerdeyse ada halkının tamamının gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, Gayrimüslim ahali ile ilgili en çarpıcı tespitlerden biri Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte nüfusta muazzam bir artışın olmasıdır. 1490 yılı tahririnde adadaki hane sayısı (TD 25) 711 iken bir sonraki sayımda (1519, TD 75) bu sayı 1.186'ya çıkmıştı. Yani yaklaşık 30 yıllık bir süre içerisinde adadaki nüfusun %67.2 gibi bir oranda arttığı

tespit edilmiştir (s. 168). Yazar, bu durumu, kayıtlardaki verileri tek tek incelemek suretiyle ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Doğal bir nüfus artışı olmadığı belli olan bu durumun, adaya olan göçler neticesinde olduğunu tespit etmiş ve bu göçlerin nerelerden yapıldığı konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre adaya en fazla göçün diğer Ege adalarından yapıldığını, bunun yanı sıra Anadolu ve Balkanlar'dan da gelenlerin olduğunu gözlemlemiştir. Yazar, bu göç artışını, Halil İnalıcık Hoca'nın fetihlerin temel motivasyonuna yönelik olarak dile getirdiği tespitlerine katılarak açıklamaktadır. Buna ek olarak, bu durumun Osmanlı'nın -ada halkı Osmanlılara karşı Venediklilerin yanında olmasına rağmen- adalara karşı herhangi bir cezalandırıcı tasarrufta bulunmamasıyla ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Yazarın kendi ifadesiyle: “...yeni fethedilen bölgede tüm dengeleri gözetip halkın refahını dikkate alarak mümkün olan en yüksek vergi gelirini elde etmenin temel gaye olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak ada gelirlerinin artmasının sağlanması için, Limni'ye dönen yerlilere yönelik olumsuz bir girişimde bulunmadığı savı da bu genel politika bağlamında ifade edilebilir.” (s.169).

Aynı bölümde gayrimüslim dul kadınları ve din adamlarını sosyolojik ve ekonomik açıdan değerlendirdikten sonra (ss.178-187) gayrimüslimlerin iktisadi durumunu ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Tahrirlerden elde ettiği bilgiler doğrultusunda gayrimüslimlerin gelir dağılımını analiz ederek ada halkının önemli bir kısmının iktisadi açıdan refah bir yaşam sürmediğini gözlemlemiştir. Bu gözlem, her ne kadar Osmanlı sosyo-ekonomik yapısına dair bilinenler açısından şaşırtıcı bir sonuç olmasa da onları destekler mahiyette olması açısından önem arz etmektedir. Diğer yandan Demircan, adaya ait farklı yıllardaki kayıtları karşılaştırmalı olarak incelediğinde adanın vergi gelirlerinde artış tespit etmiştir. Yazar, bu konunun, akçenin değer yitirmesi ile ilgili olabileceğini, fakat bunun en mühim faktör olarak gösterilmesinin mümkün görünmediğini savunmaktadır. Bu nedenle yıllar içerisinde vergi gelirlerindeki toplam artışa dikkat çekerek adaların zenginleştiği tespitinde bulunmuştur (ss.190-192).

Müslüman ve gayrimüslimlere yönelik değerlendirmelerin ardından adanın üçüncü toplumsal grubu olan Çingenelere yer vermiştir. Çingeneler içerisinde de Müslümanlar bulunuyordu. Ancak Osmanlı, Çingeneleri ayrı bir topluluk olarak gördüğü ve onların kayıtlarını ayrı tuttuğu için yazar, onları ayrı bir kategori olarak değerlendirmiştir (s.144, 194-198). Bu üç toplumsal sınıfın değerlendirmelerinin ardından “Limni adasının Mecburi Sakinleri” alt başlığında sürgünler ve kalebendlere yer vermiştir. Son olarak da titiz bir nüfus analizi ile adanın tahmini nüfusunu belirlemiştir. Buna göre 1490 ile 1614 yılları arasında adanın tahmini nüfusu, farklı oranlarla, 3.636'dan 13.518'e yükselmiştir (ss.203-214, XVI.Tablo).

Bu çalışmanın araştırmacılar açısından oldukça önemli analizler içeren bir diğer bölümü de -Sonuç değerlendirmesini saymazsak- son bölüm olarak adlandırabileceğimiz

dördüncü bölümdür. Bu bölümde, başta tahrir defterleri olmak üzere Osmanlı arşivi kaynaklarından elde edilen bilgiler kanunnameler, seyahatnameler ve mevcut çalışmalarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmek suretiyle adanın iktisadi yapısı ortaya konmuştur. Bu değerlendirmeler yapılırken adadaki vergi uygulamaları tafsilatlı bir biçimde ele alınmış ve aynı zamanda adanın idari pozisyonunun, vergi gelirlerinin taksimi üzerindeki etkisi de sorgulanmıştır. İlk olarak *raiyyet* rüsumu, *resm-i çift* ve *ispence* vergilerinden hareketle adadaki tarım arazileri üzerindeki üretim değerlendirilmiş, ardından arazi vergiler tespit edilerek bunlar yıllara göre tasniflendirilmiştir (ss.215-224). Osmanlı tarihi araştırmacıları için en az önceki bölümlerde olduğu kadar önem arz eden bir diğer değerlendirme de bu bölümde ele alınmış olan tarım arazilerindeki üretime yönelik tespitlerdir. Demircan, adadaki tüm üretim kalemlerini tek tek tespit edip bunları uzun bir zaman aralığı içerisinde (1490-1591) takip ederek değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu anlamda çalışma, adadaki tarımsal üretimdeki değişime dair önemli analizler sunmaktadır. Buna göre adada temel beslenme kaynağı olan hububatın yanı sıra, bakliyat, bağ, bostan ve bahçe ürünleri yetiştiriliyordu. Ayrıca pamuk, keten, ipek kozası, palamut gibi sanayi faaliyetlere yönelik zirai üretim de vardı. Yapılan değerlendirmeye göre kimi dönem tahrir kayıtlarında bazı ürünlerin üretimin durduğu veyahut da kayıtlara yansımadağı tespit edilmiştir (s. 227, 228, Tablo VII). Çalışmada, ürünlerden elde edilen vergi miktarlarından hareketle mahsullerin üretim miktarları ile ilgili tahminlerde bulunularak adadaki genel üretimin yıllar içerisindeki dağılımı analiz edilmiştir (ss. 228-246, VIII-XI Tablolar). Adadaki üretime yönelik önemli bir tespit de hububat ihracatıdır (adanın dışına çıkarılması). Bu konuda -Osmanlı iktisadi düzeni hususunda uzman tarihçilerin teorilerini dikkate alarak- Limnililerin kendi ihtiyaçlarını rahatlıkla karşıladıklarını, fakat tüketim ihtiyacının çok üstünde hububat üretimi gerçekleştirdiklerini ve bu üretim fazlasını devlet gözetiminde ihraç ettiklerini gözlemlemiştir (s. 237-238). Tarımsal üretim dışında adadaki iktisadi üretimin bir diğer kaynağının hayvancılık olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma, adada büyük ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra domuz besiciliği, arıcılık, at yetiştiriciliği, kümes hayvancılığı ve tabii ki balıkçılık şeklinde hayvancılık faaliyetlerinin bulunduğunu göstermiştir (247-266). Ayrıca ada halkının hayvancılıktan imal ettiği yan ürünlerinin (peynir, yağ, koyunyünü gibi) emtia değeri taşıdığı tespit edilmiştir (s.254). Bu konuda yapılan bir diğer tespit ise; adada nüfus artarken hayvancılık faaliyetlerinin aynı ölçüde artmadığı, bu durumun hayvancılık gelirlerinde ve hayvansal ürünlerin tüketiminde düşüş yarattığıdır (s. 263).

Adadaki üretim kalemlerinden bir diğeri de “sınai” faaliyetlerdir. Bu konuda değirmenler dışında bir üretim tesisinden söz edilmemektedir (s. 266-276). Adadaki üretim faaliyetleri içerisinde son değerlendirme ticaret üzerinedir. Çevre adalara nispetle üretim çeşitliliği ve verimliliği avantajına sahip olması itibarıyla Limni'deki ticari potansiyelin yüksek olduğu vurgulanmaktadır (ss. 276-277). Bu konuda adanın ticari hareketliliğine ev sahipliği yapan mekânlarının kuşkusuz limanlar olduğunu söylemek gerekir (277-280). Son olarak

Limni'nin vergi gelirlerinin has, zeamet, timar olarak paylaşımlarına yönelik tespitlere yer verilmiştir (284-297) .

Sonuç bölümünde (ss.299-300); yazar, Limni adasındaki uzun (453 yıl) Osmanlı hâkimiyeti esnasında adanın Osmanlı sistemiyle uyumlu hale getirildiğine fakat aynı zamanda adaya has uygulamaların da mevcudiyetini koruduğuna dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra tahrir defterlerindeki bilgi zenginliğe değinerek bunların Osmanlı tarihi çalışmalarını için önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı kurumsal yapısına (toprak sistemi, askeri, idari ve iktisadi yapılar) dair incelemelere yeni ve önemli bir coğrafya kazandırmış ve Osmanlı idaresi altındaki yerlerde, genel teamüllerin yanı sıra bölgesel uygulamalardaki farklılıklara da dikkat çekmiştir. Tamamen bilimsel bir yaklaşımla ele alınan bu inceleme, analitik bir süzgeçten geçirilerek tarafsız bir bakışla değerlendirilmiştir. Limni adası örneği ile ortaya konan sosyo-ekonomik analizler, profesyonel Osmanlı tarihçilerine; Ege adalarındaki Osmanlı hâkimiyetinin nasıl olduğu, Osmanlı gayrimüslim topluluğunun Osmanlı sisteminde nasıl bir yer bulduğu, bölgesel farklılıkların nasıl bir uygulama zemini bulduğu konularında ışık tutmaktadır. Tahrir kaynakları başta olmak üzere Osmanlı arşiv kaynaklarına dayalı derinlikli analizleri içeren bu çalışma, klasik dönem Osmanlı yapısını idari, demografik, ekonomik, sosyal açılardan yansıması açısından oldukça kıymetli bir inceleme olmuştur. Kaynakların çeşitliliği ve zenginliği, yazarın titizliği ve derin analiz yeteneği ile birleşince ortaya bu değerli eser çıkmıştır. Bu çalışma, Osmanlı tarihi çalışmalarına Limni Adası'nı kazandırmanın yanı sıra Ege adaları ve özellikle de Osmanlı gayrimüslim toplumsal yapısı üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar için önemli bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Eser, vergi kayıtlarından hareketle Osmanlı coğrafyalarının zaman-mekan ilişkisi çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma, Limni'nin bütünün bir parçası olarak Osmanlı sistemi içerisindeki kurumsal varlığını aydınlatması açısından önemli bir başvuru kaynağıdır.

Dr. Filiz YAŞAR  
Mersin Üniversitesi